

Formané.

Někdy typický zjev na našich silnicích, formané s těžkými povozy, zmizeli za našich dnů na dobro. Parostroj je zhubil jako zpronařikané dostavníky sladkohořké paměti.

Těchto několik slov o formanech a jejich povozích nebude zajisté úplně; z různých našich krajů sebraly by se jistě sem tam význačné jednotlivosti a snad různosti. V celku však bylo formanské zřízení všude jednotejné.

Formana jméno je z cizího přijaté, ale hodně staré. Starší ještě, domácí „vozataj“, znám je ze spisů Husových a jiných starších, nejvíce však z vojenského zřízení Jana Hájka z Hodětína (r. 1413), z válečnictví husitského i z vojenského naučení pana Vlčka z Čenova, kdy náš tenkrát hrdinský „vozataj“ jezdil ještě na podsedním s lebkou na hlavě a pavézku na levé ruce. Ale už vedle vozataje vy-

skytuje se v 15. stol. cizí „forman“. Tak znají „Půhony Brněnské r. 1447 slovo „formaniti“ *) a Plzeňský archiv **) r. 1447 „formana“.

Lid na „vozataje“ zapomněl úplně a přijal „formana“ v mluvě i v písni.

„Formane, formane!
Valach ti netáhne.“

začíná jedna. A druhá:

„Já jsem forman, to já dobře vím,
svému vozu dobře rozumím — —“ (**)

A pořekadlo dí:

„Veselý forman koňův polehčení.“ — „Špatný forman, který neumí otočit.“ Vůz pak formanský byl často hyperbolickým výrazem, slouže za míru něčeho přehojného, velikého, jako na př.:

„Bylo lásky, bylo lásky
čtyry fúry formansky.“ —

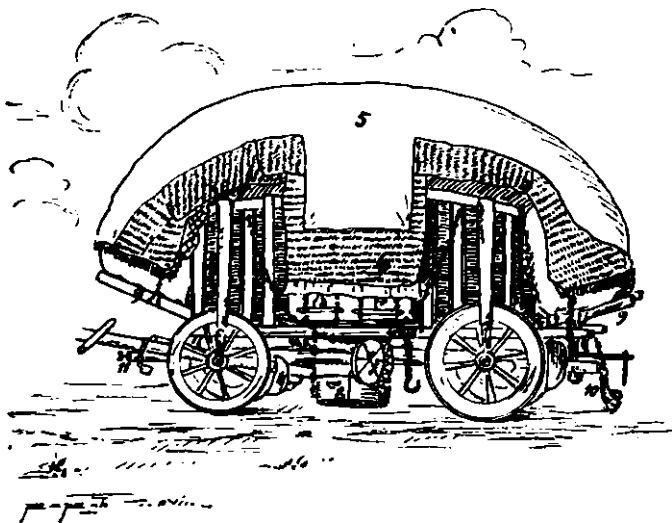
Formanství provozováno jako samostatná živnost nebo jako vedlejší při selských hospodářstvích. Formané jezdili do krajských a jiných obchodních měst v království, nejvíce však do matičky Prahy. Než i na delší ještě cesty se vypravovali: Na Moravu, do Rakous, do Bavor, ano i do Terstu. Obvyčejný forman měl pár koní, „těžký“ řídil čtyři. Do vrchu, silnicí stále a dlouho stoupající přibírali formané přípřež. Tu poskytovali při takových místech

*) Brandl: Glossarium.

**) Kott: Slovník.

***) Erben str. 417.

usedlí „forajtri“ párem, dvěma i třemi páry svých koní, tak že pak ve voze „těžkého formana“ bylo zapřaženo šest až osm a někdy i ještě více koní. Takový „forajtr“ vypomáhal, když toho bylo třeba, na kolik hodin a třeba na kolik mil. Vypravovali se na takovouto další cestu, uvázal za formanský povoz svou dvoukolku. Když ho pak už nebylo po-

třeba, vypráhl, zapřáhl koně nebo dva do své dvoukolky, ostatní uvázal za ni, a tak se vracel domů, aby zas jiného formana „vytáhl“.

Nakládání na formanský vůz trvalo dlouho a vyžadovalo zvláštní zkušenosti. Nakládalo se zboží nejrůznější a vešlo se ho tam až 150 centů. Nakládalo se hrubě vysoko; aby pak ještě místa přibýlo,

rozšiřovali formané boky svého povozu líhami či šteňhami, a prodlužovali ho v předu i v zadu tak řečenými „šandrlaty“ (č. 9.). Kde potřeba kázala, upevňovali balíky a bedny provazy a řetězy, jichž měl každý formanský vůz s dostatek. Urovnané tak zboží pokrylo se rohožemi (6.), přes něž natažena bělavá plachta z hrubého plátna (5.). Na svahu, s kopce zdržovala se kola šlajfem či brzdou; Tu měla přední i zadní kola. Za starších dob zatáhlo se kolo jen na řetěz, nebo se připjala pod kolo šubka (čupka, závěrka, „prasátko“ č. 10.). Pro strýce příhodu či nehodu mívali formané na voze hever (č. 11.). Na líšni po levé straně visela obyčejně velká plechová lucerna, pod vozem šífek či lodička (č. 8.) pro provazy a jiné potřeby formanské a sítko pestře malované i třeba s průpovědí. To sítko měli na přesypaní ovsa, když krmili.

Řemení formanských koní bylo až těžké svými ozdobami nejvíce z lesklé mosazi. Různé ty ozdoby a všelikou parádu na koních měli formané rádi. Než i v tom dbali jistého pořádku. Hleďme na přední pár. Koně mají velké, silné ohlávky. U každé visí mosazné kolečko a na kolečku kus červeného sukna s obrazem koně buď tištěným nebo vyšíтым. Na těžkém, špičatém chomoutě koně podsedního visí červené, silné sukno, zvláště na chomouty dělané. To je „vytírka“ (č. 1.). Chomout náručního koně nevybíhá do špice, nýbrž v mosazné rohy, a od těch dolů po chomoutě splývá jezevčí kůže skoro zcela ho zakrývajíc. Na témže chomoutě je na levé straně mosazný kotouč, u něhož je přidělán žlutý kroužek; tím se provléká otěž (uzda) jdoucí až k ohlávce a připevněná k udidlu. Podsední kůň má právě takovou otěž, přidělanou však nahoře mezi růžky u chomoutové špice. Od otěže podsedního

koně šla oprat k zadnímu koni, v druhém páru, jenž ji měl přidělanu u své ohlávky. Chomouty zadního páru byly jako u prvního páru, s tím jediným rozdílem, že na chomoutu podsedního koně v druhém páru nevisela rudá vytírka. Místo ní leskl se mosazný hřeben a jednohlavý orel s roztaženými křídly sedící na tom hřebeni.

„Pobočnice“ předního spřežení skládaly se z pohřbetníku (č. 3.), ze šlahounu plného lesklých kotoučů mosazných (č. 4.) a z prostraňků (č. 12.). Zadní pár neměl však pohřbetníku, tak za to přidali mu, aby se lépe mohl opírat, když s kopce zdržoval, a aby se tak hned na zadek nesmekl, tak zvaný „hinterkšír“, „hintercajk“, patrně od Němců vypůjčený, pro nějž jsem se českého názvu nedoptal.

Tak byl vypraven vůz, tak vystrojena spřežení. Pán pak a správce všeho toho nosil modrou košili určitého střihu („formanská“) s vyšívanými pásky v zápěstí i u krku, chlupatý klobouk, pod ním za chladu a mrazu tenkou čepici, nebo zelenou, sameťovou čapku, když klobouk odložil. Úzké nohavice šly pod kolena, od nich modré punčochy zabíhaly do těžkých „bagančat“. V zimě nosil čepici, ovčí, dlouhý kožich s vyšívanými pestrými květy na zádech, vysoké boty a často dlouhé punčochy nad vysoké holeně bot vyčuhující.

Když bylo naloženo a všecko na cestu připraveno, zapřáhl forman za časného jitra koně do vozu, udělal před nimi tenkým koncem bičové násadky tři kříže, zatahal koně na čele za hřívu, aby se posilnili na cestu. —

Výprava trvala mnoho dní, někdy kolik neděl. Společníkem na dalekých cestách, na nekonečných silnicích, tenkrát ovšem hrubě živějších, i strážcem povozu na formanských, někdy osamělých hospo-

dách, býval formanovi psík „Ořech“, „Kaštan“, „Cikán“, jenž také s jeho koňmi žil v dobrém přátelství. Pobíhal jim za jízdy pod nohama, otáčeje se, štěkaje a vyskakuje před samou vojí, téměř pod koňskými kopyty. Začasté vyskočil s voje na koně a pobíhaje mu po hřbetě štěkal divoce na jdoucí kolem. Vysoké formanské povozy pod bělavými plachtami s koňmi v lesknoucím se řemení jezdily z pravdla „císařskou“ silnicí. Bylo-li však možná si kus nadejeti, jeli formané, kde pro cesty bylo možná, „lontem“, jak říkali, zachovávajíce vždy a všude základní pravidlo: „Do vrchu nežeň, s vrchu nepuř, na rovině nešetř.“

Cestou stavovali se, krmili a nocovali na určitých hospodách, určitých už jmen nebo přezdívek, známých široko daleko. S formanskou slávou kvetly sláva i blahobyt formanských hospod, začasté velmi výstavných, se stájemi a vysokou kolní pro povozy.

V těchto hospodách býval forman pánem. Hospodský v sametové, vyšívané čapce sotva koho tak rád viděl a vítal jako formany. Nevyžadovali mnoho, ale mnoho dali utržit a dali se rádi vidět. Do hospody, do „formanky“, své jizby, šel forman, když koně opatřil, s bičem, a měl ho po ruce i když ke stolu zasedl. S bičem se nerad loučil jako voják se zbraní. Část příboru míval sám. Vidličku, nůž i lžici nosíval s sebou, obyčejně v botě. Přijel-li o Boží hod některých velikých svátků na hospodu, nejel dále; ten svátek byl hostem hospodského a neplatil ani groše.

Forman byl na svůj povoz, na své koně, vůbec na svůj stav hrdý. Sebe, vůz i koně, vše v plné výpravě a slávě rád dal namalovat ovšem třeba potulným „umělcem“ a obraz ten, dost hrubě vodo-

vými barvami namalovaný, věšel doma na stěnu své jizby.*)

S koňmi, s povozem se forman, sestarav, nerad loučil. A rozloučiv se, nemohl na ně zapomenouti. Dobře to vyznačuje známé: že starý forman, nemůže-li jezdit, alespoň bičem praská. Jako starý námořník vypravoval o svých cestách, o příhodách a nehodách na silnicích, v lesích, osamělých hospodách, ve velkých městech. Co někdy bylo, to rád zveličoval. Mezi starými formany bylo dost prášilů jako mezi myslivci. Vypravovali někdy podivné věci, k neuvěření, ale dušovali se, jako na př., jak kdesi kdysi jejich koňům někdo „udál“, jak se počali pojednou potit a třást, nebo jak náhle zarazili a ne a ne z místa, jak toho neb onoho nějaký vandrovník „přimrazil“, s koňmi, s celým povozem, se vším. Pověru měli nejednu; snad si někdo na ně vzpomene a seběře je. Snad by za to stály.

*) Podle takové „malby“ zdělán i přiležitý nákres.